

'In de Wolken': Wolkenland in Montferland

Toelichting: Natuurbeleving (natuur cultuureducatie à la J.P. Thijsse) en recreatie staan centraal in deze casus. Recreatie vormt, naast wonen en werken, een beleidspeerpunt voor de toekomst. Nieuwe landgoederen lenen zich uitstekend voor de realisatie van een dergelijk lustoordschoolbuiten als Wolkenland. Wolkenland zelf vormt daarenboven als schoolbuiten een 'volkse' variant van de cultuur van het buitenleven, evenals de in hout of steen vormgegeven 'voorgangers' van het huidige Wolkenland. De eigenaar van Wolkenland, Het Amsterdams Lyceum, wil het schoolbuiten voor geen prijs meer kwijt. De wijze waarop de eerste Lyceum leerlingen hier kennis namen van de natuur rondom, refereert methodisch gezien zowel naar voorbeelden in de geschiedenis en wellicht naar de wijze waarop thans het interdisciplinaire denken en handelen wordt gestimuleerd.

Bron: internet: Wolkenland, Natuurmonumenten

Wolkenland ligt in Montferland op een van de heuvels (71,1 m NAP) in het *Bergher bos* en is het schoolbuiten van Het Amsterdams Lyceum in Amsterdam. Wolkenland ligt in de omgeving van Bergh, in de buurt van Beek, tegen de Duitse grens, in de zogeheten Gelderse Poort tussen de Rijn en Oude IJssel.¹

Anno 2005 wordt het schoolbuiten volop gebruikt door leerkrachten en leerlingen van het Amsterdams Lyceum. Sterker nog: de leerlingen zijn zelfs verplicht minstens een keer per jaar voor een week af te reizen naar Wolkenland. Stadskinderen die zich tegoed doen aan boslucht, cultuur en natuur. Wolkenland kwam van de grond in 1931 door een initiatief van rector Gunning, verbonden aan het Lyceum.² Gunning wilde van meet af aan meer doen met het Amsterdam Lyceum dan de gemiddelde school toen deed. Dat betekende veel aandacht voor buitenschoolse activiteiten, de installatie van een leerlingenbestuur en de oprichting van diverse schoolclubs.³ Als voorzitter van de in dat jaar opgerichte Nederlandse Jeugtherberg Centrale, de N.J.H.C., was hij betrokken bij de aankoop van

¹ Het schoolbuiten functioneert hier als buiten, als 'afgeslankte buitenplaats'. Het Bergher bos omvat circa 1.834 hectare.

² Intern schrijven, *Wolkenland: Geschiedenis*, Amsterdams Lyceum, Amsterdam, z.j.

³ Oosterveld, D.P.J., 'Op kamp of werkweek in je eigen schoolbuitenhuis', *VBSchrift*, Den Haag, 9, 2004.

geschikte vakantieonderkomens voor de jeugd. Freule Brantsen was bereid haar villa annex schildersatelier 'Wolkenland' te verkopen. De N.J.H.C. bleek financieel niet in staat over te gaan tot aankoop. Gunning stelde het schoolbestuur van het Amsterdam Lyceum voor Wolkenland te kopen. Een investering van 23.000 gulden, de verbouwing van 15.000 gulden meegerekend. Huis en grond werden aangekocht door de vereniging Het Amsterdams Lyceum. Andere scholen en schoolorganisaties mochten tegen vergoeding tevens gebruik maken van deze bosrijke locatie. In vakanties deed Wolkenland dienst als jeugdherberg van de N.J.H.C. Er was plek voor 120 jongens en meisjes. Meneer en mevrouw Labruyne werden bereid gevonden het beheer op zich te nemen. Vandaag de dag runt het echtpaar Veraart het schoolbuitenhuis, voor alweer het tweentwintigste jaar. Kees en Jacqueline wonen samen met hun drie kinderen in Wolkenland.

Dat het schoolbuitenhuis niet meer weg te denken is blijkt wel uit een veelvuldig gebruik en de volgende korte geschiedenis. Nadat de eerste leerlingen van het Amsterdams Lyceum in het voorjaar van 1931 van Wolkenland gebruik hadden gemaakt, brandde het bestaande huis grotendeels af in augustus van datzelfde jaar. Een maand later nam het curatorium het besluit het buitenhuis weer op te bouwen. De leerlingen brachten voor de inrichting ervan 3000 gulden bijeen door middel van de actie 'Uit Verlies Winst'.

In 1932 werd Wolkenland heropend. Het herbouwde gebouw bevatte naast een dagverblijf ook werklokalen. De term werkweek kreeg hier gestalte. Leerlingen werden door leerkrachten gezamenlijk aan het werk gezet; zowel binnenshuis als daarbuiten. De paden op de lanen in. Een ontdekkingsreis naar de lokale geologie, geografie, kunst en cultuur en bovenal biologie. In het openluchttheater, goed voor zo'n 80 zitplaatsen –en tegenwoordig nog altijd in gebruik, werden tragediestukken opgevoerd, volksdansen getoond en volksliedsjes gezongen.⁴

Jonge werklozen realiseerden het openluchttheater.

Praktijklessen buiten

Rector Gunning nam in 1938 het initiatief een speciale gids te ontwikkelen voor de gebruikers van Wolkenland.⁵ Docent Mej. Dra A.M.A. van der Wijst stelde de gids samen, diverse leerkrachten hielpen haar de inhoud vorm te geven. De Wolkenlandgids bestond vooral uit studieopdrachten en wandel- en fietsexcursies. Een verhaal over de wordingsgeschiedenis van de bodem van Montferland, een geografische beschrijving en de wijze van grondgebruik en afwatering, leidde de gids in. Fauna en flora vormden een hoofdstuk apart.

Paula van Cleef, 81 jaar, secretaris van de oud-leerlingenorganisatie (OLO) van het Amsterdams Lyceum en tevens redacteur van het OLO- bulletin, weet zich weinig te herinneren van 'haar' Wolkenland. Paula's Wolkenland is het schoolbuitenverblijf van voor de Tweede Wereldoorlog. In 1938 bezocht ze het schoolbuiten voor de eerste keer, tevens haar eerste schooljaar op het Lyceum. Paula: "Ik weet nog dat ik bij aankomst de vlag mocht hijsen, als jongste leerling van de klas. Ook kan ik mij herinneren dat je 'aan 't Peeske', een klein meertje in de beurt, in 1938 al waterfietsen kon huren. Dat was voor toentertijd een luxe."⁶

⁴ Gunning, C. P., *Wolkenland, Country-Schoolhouse and Youth-Hostel*, ?, 1947.

⁵ Uitgave van het Amsterdams Lyceum, *Gids voor Wolkenland, Beschrijving van het Montferland en omgeving ten dienste van de bezoekers van het schoolbuitenhuis*, Amsterdam, 1938.

⁶ Paula van Cleef, emailverkeer, 2004-2005.

Het Peeske maakte onderdeel uit van de kortste wandelroute in de gids, een route van zo'n 3 kilometer, in de directe omgeving van Wolkenland.⁷ Bij helder weer was tijdens deze tocht, de brug van Nijmegen te zien en de toren van Xanten, in Duitsland. Diverse groeven werden onderweg bezocht en leerlingen werden gestimuleerd steensoorten proefondervindelijk te bestuderen. In de grintgroeven langs de nieuwe Peeskesweg moest in opdracht gezocht worden naar "zuiver witte kwartskeitsjes en glanzend zwarte toetssteen-brokkjes." Door de Rijn aangevoerd grint, dat zich 'thans zo hoog op de heuvel' bevond. Leerlingen werden op voorhand gewaarschuwd bij het uitoefenen van deze zelfstudie met teksten als: "het stukken van stenen afslaan met een hamer is gevaarlijk: steensplinters! ogen dicht!" De studie en werkopdrachten werden ingedeeld naar vermogen: van jongere en oudere leerlingen.

De leerlingen gingen volgens het boekje op pad. Diverse gebruiksvoorwerpen moesten worden meegenomen tijdens deze wandelingen: een notitieboekje met potlood (liefst met koordje om de hals!); een plantenpers met filtreerpapier; een kijker, een fotoestel, een vlindernetje; een schepnetje, doosjes en vangbuizen om dieren tijdelijk mee te nemen; een plantentrommel; en tot slot het *Flora* wandelboekje.⁸

Al voor er een wandeling plaatsvond werden leerlingen verzocht eerst de 'aangegeven maand' van het jaar, in het daartoe ontwikkelde wandelboekje zorgvuldig door te lezen. Tijdens deze wandeling moesten de leerlingen oog hebben voor 'wat er bloeit en leeft langs dijken en wegen, bossen en tuinen, weiden en akkers'. Het moois dat onderweg werd waargenomen moest 'onmiddellijk' worden nagetekend, uitgerekend en in sommige gevallen worden meegenomen opdat determinering van insecten, plant- en boomsoorten thuis kon plaatsvinden.⁹ Kaartmateriaal en kompas werden tijdens deze studieuze excursies ingezet als gidsen. Leerkrachten hielden slechts een oogje in het zeil, op afstand.

De Tweede Wereldoorlog maakte een einde aan deze korte traditie. Wolkenland werd in bezit genomen door de Duitse bezetter als observatiepost. Door de geografische ligging van het huis, gelegen op een heuvel, met (uit)zicht op de IJssel- en Rijn vallei, in Nederland en Duitsland, werd de locatie nu om geheel andere redenen tijdelijk benut. In 1944 werd een einde gemaakt aan de bezetting van Wolkenland. Tijdens 'Boxing Day' werd het gebied door Engelse piloten gebombardeerd en bleven er van het gebouw en de omringende bossen niets over.

Na de beëindiging van de Tweede Wereldoorlog nam rector Gunning contact op met de toenmalige minister van Wederopbouw, J. in 't Veld. Gunning wilde graag een nieuw Wolkenland creëren en besprak deze kwestie met de minister.

Er werden plannen gemaakt en fondsen in het leven geroepen voor de bouw van een nieuw schoolbuiten. In 1952 was het zover. Minister In 't Veld opende het nieuwe gebouw officieel op 28 juni, nadat architect H.F. Meijer een bij de tijd passend Wolkenland gerealiseerd had.

Het is het Wolkenland dat vandaag de dag nog altijd in functie is.

⁷ **Het Peeske** (de bron) is, evenals 90% van het Bergher Bos, in bezit van de Vereniging Natuurmonumenten; Heimans, J., in de schoolkrant van Het Amsterdams Lyceum, 'Oogst der 'Pennevruchten', HALO, 26 mei, 1923, 24: "De vijvers bij 't Peeske zijn wel door menschenhand gevormd, maar de aanwezigheid van water moet wel 't gevolg zijn van de natuurlijke gesteldheid van den grond: een leembank onder 't zand doet het water uit de bergflank iepelen in een bronnenrand, miniatuurbeekjes kronkelen door een mostapijt en worden in de vijvers opgestuwd. Dadelijk is het heele aspect van de vegetatie anders. Elzen en wilgen in plaats van dennen; groote pollen dotterbloem aan de wateradertjes en tegen de kanten dofgroene plakken levermos vol met fijne sporendragers als sneeuw witte waslucifertjes met glimmend zwarte kop. Typisch, dat hier ook groeien en bloeien zulke planten als de ruige veldbies, die thuis hooren in onze Oostelijke bosschen op leemgrond. Ook de vogels prefereeren dat bijzondere plekje: in den goeden tijd klinkt het er van fitis, merel, zanglijster, roodborst, tuinfluiter en grasmusch door elkaar en in de avondschermering daveret het van nachtegalen-slag. [...] Maar het interessantste verschijnsel uit de dierenwereld van de heele streek zijn de dassen van het Montferland, die er dank zij de jarenlange bescherming door de jachteigenaars zoo goed tieren, dat er wel weggezworven jonge dassen zijn gevangen tot bij Laag-Keppel en bij Arnhem."

⁸ Uitgave van het Amsterdams Lyceum, *Gids voor Wolkenland, Beschrijving van het Montferland en omgeving ten dienste van de bezoekers van het schoolbuitenhuis*, Amsterdam, 1938, 66 en 78.

⁹ Uitgave van het Amsterdams Lyceum, *Gids voor Wolkenland, Beschrijving van het Montferland en omgeving ten dienste van de bezoekers van het schoolbuitenhuis*, Amsterdam, 1938, 78-79.

Afbeelding: groepsportret van Wolkenland in 1932, bron: archief Amsterdams Lyceum, Amsterdam.

Dick-Jan Lust, vader van een van de leerlingen:

“Het is gek maar de eerste keer dat ik onze zoon ophaalde van zijn schooltje naar Wolkenland, dacht ik een gebouw aan te treffen in de stijl van Het Amsterdams Lyceum. Ik weet niet goed waarom, maar dacht waarschijnlijk dat de staf dezelfde architecten daartoe opdracht had gegeven. Toen wist ik uiteraard nog niets af van de geschiedenis van Wolkenland. Het is naar onze huidige maatstaven een sober gebouw, nogal eenvoudig ingericht; een goed voorbeeld van de wederopbouwperiode. Het is grappig dat je als ouder op deze manier nog eens ergens komt waar je niet eens het bestaan van afwist. We reizen bijna elk jaar voor een periode van zes weken als gezin door landen als Spanje en Portugal, maar van Montferland hadden we nog nooit gehoord.”

Exploitatie

Rector Schoonveld van Het Amsterdams Lyceum: “Wolkenland draait momenteel in financieel opzicht neutraal. De bijdrage van de ouders voor de werkweken is daarop afgestemd. Het Amsterdams Lyceum maakt circa 30 weken per jaar gebruik van het schoolbuitenhuis. In periodes van tentamens en examens is er, tegen betaling, ruimte voor scholieren van andere scholen in Wolkenland. Diverse Amsterdamse basisscholen maken gebruik van deze optie. Wolkenland wordt, net zoals dat vroeger al het geval was, gedurende schoolvakanties benut door andere organisaties”.¹⁰ Schoonveld, heeft in het verleden tientallen werkweken begeleid in Wolkenland. Een groot voordeel vindt hij de extra aandacht die leerlingen verkrijgen door een dergelijke onderneming. “Je kunt je met een groep scholieren op één onderwerp richten.” Een buitenverblijf als Wolkenland biedt mogelijkheden om vakoverstijgend bezig te zijn, vindt hij. “Het eindresultaat daarvan kan uitmonden in een werkstuk of andere presentatievorm. Je leert elkaar ook beter kennen. Het is ideaal om te kunnen afreizen naar een locatie die is ingericht naar je eigen wensen en waar je tijdens je aanwezigheid niet wordt verstoord door andere schoolgroepen, zoals dat bijvoorbeeld het geval is in sommige jeugdherbergen.”¹¹ Wolkenland is als onderneming in het bezit van het Amsterdams Lyceum. Kees en Jacqueline Veraart

¹⁰ Mondelinge informatie rector Schoonveld, Amsterdam, november 2004.

¹¹ Oosterveld, D.P.J., ‘Op kamp of werkweek in je eigen schoolbuitenhuis’, *VBSchrift*, Den Haag, 9, 2004.

pachten het schoolbuiten. Kees: "Intussen is het aantal ha grondbezit teruggedrongen tot 1 ha maar daar bemerken de leerlingen niets van. Je kunt nog altijd vrijelijk rondlopen in de bosomgeving van het schoolbuitenhuis." Het voormalig gebied dat eens behoorde tot het 'Amsterdams' Wolkenland, zo'n 12 ha, wordt nog altijd begrensd door een hekwerkje. Deze boshectaren werden later aangekocht door de eigenaar van Huis Bergh, in 's-Heerenberg. Jacqueline: "Ondanks dat de bewoonde werd hier hemelsbreed gezien niet ver vandaan ligt, ervaren we deze locatie na al die jaren nog altijd als afgelegen. Toen onze kinderen klein waren kwamen er bijvoorbeeld vrijwel nooit klasgenoten spelen, ondanks de enorme speelruimte die je hier aantreft. De meeste klasgenoten zagen ertegenop om fietsend, vanuit 's-Heerenberg, 'de berg' op te moeten 'klimmen'.

Een 'berghut' in Wolkenland

"De plaats is wel buitengewoon mooi gekozen. Garschagen, die vroeger op den Eltenberg woonde, had het uitzicht ontdekt door in een hoogen boom te klimmen. De geheele berg was toentertijd dicht begroeid. Ook de naam Wolkenland is zoo goed gekozen. Ik ken weinig plekken in ons land, waar zoo'n bijzondere atmosfeer het landschap in een blauw waas hult".¹²

Leeb Garschagen, geboren op 18 december 1873 in Siegburg, de eerste 'bergbewoner', studeerde theologie en kunstgeschiedenis aan verschillende universiteiten en schreef een kunsthistorische studie over het Stadhuis van Nijmegen. Hij was tevens kunstschilder. De aan malaria lijdende Gaschagen ging op zoek naar een gezonde woonplek en zocht zodoende naar een geschikte bouwlocatie.

In Wolkenland zag Garschagen een toekomstige woonplek voor zichzelf, zijn moeder en zus weggelegd. In 1917 diende hij een bouwaanvraag in bij de gemeente Beek om te kunnen overgaan tot het bouwen 'van een woonkeet ter tijdelijke bewoning.' De tijdelijke woonkeet werd gerealiseerd door de firma Varwijk tegen een uurloon van 30cent. Twee jaar later werd er een dakverdieping toegevoegd aan de woonkeet. Ook werd toen een zomerhuisje met rieten dakbedekking op het terrein gebouwd. Tezamen voor de som van 3.240 gulden, wederom vervaardigd door de firma Varwijk. Vermoedelijk is de naam Wolkenland door Garschagen geïntroduceerd, die als kunstschilder de natuur, waaronder wolkenlandschappen schilderde.

Leeb Garschagen woonde tot eind september 1921 in Wolkenland en vertrok nadien naar Duitsland, zijn thuisland.

Jonkvrouw Amelia Jacqueline Brantsen uit Angelo kocht zijn huis en liet het in mei 1923 veranderen en vergroten. Het 'tweede' Wolkenland is dan een feit. Freule Brantsen werd op Wolkenland omringd door: een chauffeur, een butler, een kamenier, een keukenmeid en verder personeel. Op 16 april 1931 vertrok zij naar 'Rheelerhof', in Worth Rheden, en werd Wolkenland verkocht aan de 'Vereniging Het Amsterdams Lyceum'.

Om de tijdgeest waarin het eerste Wolkenland gestalte kreeg te accentueren hierbij het volgende citaat:

"Het landschap om Wolkenland: Ook hier de geldt de klacht, dat zoo schrikbarend veel natuurschoon is vernield door exploitatie van het hout en cultiveering van woesten grond. Voor wie de streek gekend heeft sedert jaren is er wel schrikkelijk veel veranderd in de laatste twintig jaar. Breede strooken van de heuvelflanken zijn geheel ontboscht. Dat was vroeger bijna aaneengesloten bosch, meest naaldbosch. Het naaldhout zelf is gevarieerd door onderscheid in ouderdom en plantingswijze; ook zijn er lorkenlanen en sparrenkampen, die de pijnboom-eentoningheid verbreken. Maar wat veel meer ingrijpend is, de prachtige gordel van oud loofhout, die den heuvelwal rondom zijn voet geheel omgaf, is haast totaal verdwenen. Dat was daar aan den Zuidkant het Hof van Berg, in 't Westen de eens zoo uitgestrekte bosschenreeks: de Bijvanck, Pakop, het Stillewald van Wehl, verder het Loo bij Kilder, de bosschen van de Kemenade, aan den anderen oever van den IJsel over den Paaschberg weer aansluitend bij den Slangenburg met z'n hooge hout. Wat is daar weinig meer van over!"¹³

¹² Zeijdner, W.A., in de schoolkrant van Het Amsterdamse Lyceum, 'Oogst der Pennevruchten', HALO, 26 mei, 1923, 22.

¹³ Heimans, J., (natuurvriend van J.P. Thijsse, aldus vermelding), in de schoolkrant van Het Amsterdamse Lyceum, 'Oogst der Pennevruchten', HALO, 26 mei, 1923, 23.

Tegenwoordig wordt met een zelfde intentie als destijds over het natuurgebied (door Natuurmonumenten) informatie ontsloten.

Dit keer via internet:

“In het Bergherbos ligt op een stuwwal een aaneengesloten bosgebied, omgeven door akkers, weilanden en dorpen. Rond de kwelbronnen in het Bergherbos is de begroeiing bijzonder. In het brongebied 't Peeske bij Beek groeien de dotterbloem en het moerasviooltje. In het gebied liggen enkele hoge heuvels, die een prachtig uitzicht geven over het bos en het omringende landbouwgebied. Beboste heuvels: De begroeiing van dit heuvelachtige gebied is ontstaan door de manier waarop mensen het land vroeger gebruikten. Op de lage, nattere vlaktes graasde het vee en op de hogere en drogere gronden lagen de dorpen en de akkers, die werden verrijkt met mest van de schapen en koeien. De toppen van de stuwwal waren niet geschikt voor landbouw. Daarom werd hier bos aangeplant.

In het Bergherbos broeden maar liefst 70 soorten vogels, waaronder de groene specht en roofvogels als wespandief, buizerd, boomvalk en havik. Aan de ree biedt het bos voedsel en beschutting. Het aantal plantensoorten in het bos is groot. In het voorjaar bloeien op sommige plaatsen bosviooltje en bosanemoon. Overal in het bos groeien grote adelaarsvarens.

Natuurlijk beheer

Op de beboste heuvelrug komen verschillende bostypen voor, van aangeplante naaldbomen tot oud loofbos. Ook op de bodem groeit veel. De hazelworm kiest hier voor beschutting van de hogere heidestruiken. Natuurmonumenten houdt het gebied intact door opkomende bomen en struiken te verwijderen. Daarnaast wordt de heide regelmatig geplagd. Zo wordt vergrassing tegengegaan en de bodem schraal gehouden. Op de akkers rondom het bos verbouwt Natuurmonumenten gewassen die hier vroeger ook stonden: rogge en haver. De vereniging gebruikt geen bestrijdingsmiddelen en zo min mogelijk mest. De bodem blijft hierdoor voedselarm waardoor akkerkruiden als kromhals, valse kamille hier kunnen groeien en bloeien. Diverse insecten worden gelokt door de nectar van de planten. Ook voor de patrijs zijn de akkers een voedselbron.

Hoogtepunten De Hettenheuvel is met 93 meter het hoogste punt van het Bergherbos. Een derde hoge heuvel is het Montferland, met een walburcht uit de vroege middeleeuwen”.

©Ina Eskes Amsterdam, 6 juni, 2005.

P/S 2013: In 2006 verscheen 'Wolkenland 1931-2006' samengesteld door Patrick van den Hanenberg van het Amsterdams Lyceum, waarbij mijn onderzoek als geraadpleegde bron wordt vernoemd, waarvoor dank!